

hauatähistest. Tudengid külastavad tänapäevalgi nii Kuperjanovi hauamonumenti Raadi kalmistul kui ka teisi olulisi hauatähiseid, et avaldada austust ja kanda edasi mälestust nimekatest lahkunutest. Nooremal põlvkonnal tasub aga meenutada, et Nõukogude okupatsiooni oludes omandasid Vabadussõja sangarite hauad hoopis teise mõõtme, pakkudes sümbolilena lootust, nende hauatähiste külastamine kätkes endas vastupanu režiimile.

Küsimusi tekitab hukkunud eri rahvuste esindajate seas sakslastest ohvitseride koondarvu mainimata jätmine (lk. 15). Sakslastena märgitud juhtide hulk ja teistest rahvustest ohvitseride koguarv ei olnud nii suur, et see pisendanuks võitluse põhiraskust kandnud eestlaste rolli. Siinkirjutajale oleks olnud samuti huvipakkuv saada rohkem teavet isikute päritolust. On selge, et nii sõdurid kui ka ohvitserid jagasid sarnast tausta, pärinedes tihti talupoegkonnast, kuid detailsem analüüs pakkunuks kindlasti mõningaid üllatusi. Kuid selge on ka see, et teose peaesmärk on olnud andmestiku koondamine ja selle esitamine, mitte niivõrd analüüsimine.

Väga raske on leida neid momente, mida raamatus esitatud teabele ette heita, sest see on tõepoolest peaaegu kõikehõlmav. Kuna tegu on teatmeteosega, võinuks ehk siiski püüelda suurema põhjalikkuse poole. Arvesse võttes langenud ohvitseride päevikute ja kirjakogude haruldust, väärinuks needki äramärkimist (nt. lipnik Joann Pelbergi päevik⁵). Leitnant Karl Tulmini puhul väärinuks tema 1917.–1918. aasta tegevusi loetledes mainida lisaks 12. roodu ajutise ülema ametikohal teenimisele ka tema osalemine eestikeelse sõjaväelise oskussõnastiku välja töötanud komisjonis.⁶ Tegemist on siiski pisisasjadega, mille kallal norimine ei vähenda teose väärtust.

Juhtidest sõjaohvrite taasteadvustamisel on ära tehtud suur ja igati tänuväärne töö, mis väärrib igakülgset tunnustamist. Seni rohkem tuntud ja kõrgemalt autasustatud sangaritega võrreldes põhjendamatult vähem tähelepanu leidnud inimesi on nüüd väärikalt tutvustatud laiale huviliste ringile. Loodetavasti hakatakse lähitulevikus senisest enam uurima nii Esimeses maailmasõjas kui ka Vabadussõjas invaliidistunud või võitlustes muul viisil rasket hinda maksnud veteranide saatust.

Lõpuks jääb vaid liituda teose saatesõnas ära toodud kaitseminister Jüri Luige üleskutsega panustada Rahvusarhiivi Vabadussõja ühisloome projekti, et veel rohkem võitluses osalenuid saaks taasteadvustatud.

⁵ J. Pelberg – isiklik päevik 8. märtsist 1918 – 23. aprillini 1919. – RA, ERA.2124.3.961.

⁶ Eesti kamandu sõnad jalaväele. Koostanud 1. jalaväepolgu oskussõnade komisjon. Tallinnas: [s.n.], 1918.

Indrek Paavle artiklite kogumiku ilmumine ning ajaloolaste vestlusring Patarei vanglas

Indrek Paavle. Võimu meelevaldas. Valitud artiklid. Koost. Toomas Hiio, Peeter Kaasik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Eli Pilve ja Meelis Saueaak. Tartu: Rahvusarhiiv 2020, 711 lk.

Olev Liivik*

Indrek Paavle oli nii Nõukogude kui Saksa okupatsiooniperioodi Eesti valitsemiskorralduse ning võimustruktuuride üks paremaid asjatundjaid ning mõlema režiimi repressioonide väljapaistvamaid uurijaid. Samasugust võrreldavat kompetentsi ei oska ma eesti ajaloolaste puhul rohkem nimetada. Iseäranis sellel põhjusel oli tema traagiline hukkumine 2015. aastal liiklusõnnetuse tagajärjel korvamatu kaotus perekonna ja sõprade kõrval ka meie ajaloo- teadusele. Natuke rohkem kui viis aastat hiljem valmis Indrek Paavle 50. sünniaastapäevaks 26. septembril 2020 kogukas artiklikogumik, millest leiab tema 22 kirjatööd, mis pärinevad aastatest 1996–2015. Enamik neist on akadeemilised käsitlused. Kõik raamatusse valitud artiklid on küll varem publitseeritud, ent osa neist ilmut eesti keeles esimest korda.

Kogumik on jaotatud viide ossa. Esimese osa „Omavalitsus ja võõrvõim“ alla on valitud uurimused valla tasandi juhtimisest ja juhtidest Nõukogude okupatsiooni esimesel kümnendil ning üks käsitlus Eesti Omavalitsuse kujunemisest Saksa okupatsiooni aastail. Teise ossa, mis on pealkirjastatud „Sovetiseerimisena“, on paigutatud Indrek Paavle teadusartiklid 1940. aasta Riigivolikogu valimistest, nende valimistele ainsana kandideerima jäetud opositsioonikandidaadist Jüri-Rajur Liivakust, rah-

* Olev Liivik (1975) PhD, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut, Tõnismägi 8, 10119 Tallinn, olev.liivik@mnesosyne.ee

vakomissaride nõukogust 1940.–1941. aastani, talude põllumajandussaaduste müügikohustusest Nõukogude Eestis 1940. aastatel ning üks pikem käsitlus sõjajärgsete aastakümnete Hiumaa ajaloo kohta, mis keskendub peamiselt poliitilistele protsessidele ning kohalikele võimuorganitele. Kõige mahukam on raamatu kolmas osa „Repressioonid“, mis sisaldab seitse artiklit, millest kuus käsitlevad Nõukogude ja üks Saksa okupatsiooni. Esimeste hulgast leiab uurimistööd Nõukogude repressioonidest Eesti Vabariigi eliidi, Saksa okupatsioonieagse rahvusliku opositsiooni ning Saka okupatsiooni ajal Eesti Omavalitsuses ja kohalikus omavalitsuses töötanud ametnike vastu, aga samuti teadusartiklid riigivanem Jüri Kuke ja tema perekonna saatusest ning Nõukogude töökoostusest ja „parasiitliku“ eluviisiga inimeste vaenamisest Eesti NSV-s. Kaks viimasena nimetatud olid tema viimasteks lõpetatud ja publitseeritud teadustöödeks. Saksa perioodi repressioone käsitleb kogumiku artikkel Eesti elanikest, kes hukati või hukkusid vangistuses aastatel 1941–1944. Raamatu neljas osa sisaldab Indrek Paavle 2010. aastate alguses valminud kolme uurimistööd Nõukogude passisüsteemist ja selle rakendamisest Eestis, piirirežiimi regulatsioonist ja kontrollist Eesti NSV-s ning allikaõpetuslikku käsitlust NSV Liidu õigusaktidest. Kogumiku viimasesse, viiendasse ossa on valitud Indrek Paavle kõige varasem teadustöö 1996. aastast legendaarsest arhivaarist Voldemar Millerist ja käsitlus Eesti elanike rahvusvahelise olukorra tajumise kohta 1930. aastate Eesti Vabariigis. Lisaks neile kahele teadusartiklile on kogumiku lõpuosas varem Eesti Päevalehe ja ajakirja Akadeemia raamatusarjas „Eesti mälu“ ilmunud Aleksander Torjuse mälestustele „Sina ei pea mitte imestama“ kirjutatud järeldsõna ning Indrek Paavle enda mälestused ajateenistusest Nõukogude sõjaväes 1988.–1990. aastani.

Artiklikogumiku esitlus toimus 24. septembril 2020 Tallinnas Patarei vanglas, millele järgnes Eesti Mälu Instituudi korraldatud ajaloolaste vestlusring, millel arutleti Eesti lähiajaloo uurimise ja populariseerimise teemadel. Vestlusringi olid kutsutud osalema professor Tõnu Tannberg, dotsent Kaarel Piirimäe ja etnoloogia lektor Kirsti Jõesalu Tartu Ülikoolist ning Toomas Hiio Eesti Mälu Instituudist ning moderaatoriks kultuuriajakirjanik Joonas Hellerma. Vestlusring algas hoogsalt. Kõigepealt kõneldi Eesti lähiajaloo populariseerimisest ja diskuteeriti selle üle, kas meil ilmub piisavalt käsitlusi, mis on mõel-

dud ajaloo huvilistele, ja jõuti küsimuseni, kas Eestis on üldse piisavalt ajaloolasi. Mitte just üllatuslikult hindasid vestlusringis osalejaid olukorda erinevalt. Kui Kaarel Piirimäe arvates on Eestis ajaloolasi liiga vähe, mistõttu ei jätku tavalugejale lähiajaloo teemadel piisavalt kirjutajaid, ei loeta piisavalt üksteise töid ega debateerita nende üle, siis Toomas Hiio hinnangul on Eestis piisavalt ajaloolasi ning karta ei tohiks ka erialase diskussiooni vähesuse üle. Hiio sõnul ei tohiks tunda muret ka ajaloolaste järelkasvu pärast, keda erinevalt varasemast ajast koolitatakse peale Tartu ülikooli ka Tallinna ülikoolis ning järjest enam lisanduvat ka välismaal õppinuid. Pigem positiivsena tajub Eesti lähiajaloo uurimise praegust olukorda ka Tõnu Tannberg. Ta nimetas siiani hästi toimunud kraadiõpet ning rõhutas nagu Toomas Hiiogi teadusliku järelkasvu olemasolu, ent ei olnud tuleviku suhtes sugugi nii optimistlik. Kirsti Jõesalu seevastu nõustus üldjoontes Kaarel Piirimäega selles osas, et Eestis on ajaloolaste ring kitsas, aga tundis heameelt selle üle, et peale Tartu ülikooli õpetatakse ajalugu ka Tallinna ülikoolis, lisades, et Eestis võiks ajalooga tegelevaid uurimiskeskusi olla veel rohkem. Siinkirjutaja arvates tuleks meie ajaloo uurimise mõõdupuuks võtta aktiivselt uurimistöös osalevad ajaloolased ja jätta kõrvale need, kes lähi- või kaugemas minevikus on kaitsnud doktori- või magistrakraadi, ent uurimistööga ei tegele. Võib-olla tuleks selle asemel et hinnata subjektiivselt, kas Eestis on ajaloolasi vähe või palju, teha üks uuring, mis selgitaks välja, kui palju on näiteks viimase kolmekümne aasta jooksul muutunud Eesti tegevajaloolaste arv ning millistes teadus- ja mäluasutustes ajaloo uurimisega tegeletakse?

Ootuspäraselt küsis vestlusringi moderaator Joonas Hellerma osalejatelt lähiajaloo valgete laikude kohta, mille üle on Eestis arutletud juba 1980. aastate lõpust saadik, ehkki viimasel ajal aina harvemini. Kahetsusväärset sai sellele küsimusele vastata üksnes Tõnu Tannberg, kes osutas Nõukogude perioodi 1950. ja 1960. aastate uurimisele, mis on siiani teaduslikult praktiliselt täiesti käsitlemata. Tannberg selgitas, et nimetatud aastakümnete uurimine võimaldaks rohkem teada saada tollase eripalgelise ühiskonna funktsioneerimise kohta, aidates nõnda Nõukogude aega tervikuna paremini mõista. Kaarel Piirimäe väljendas rahulolematust, et Eesti Mälu Instituut ei tegele enam Saksa okupatsiooni perioodi uurimisega ning arvustas seni tehtud teadustööd, mis olla liigselt keskendunud numbrite kokku

24.09.2020 Patarei ajaloolaste vestlusring: Joonas Hellerma, Kaarel Piirimäe; Toomas Hiio, Kirsti Jõesalu, Tõnu Tannberg. Foto: Marko Poolamets

arvutamisele ja struktuuride uurimisele. Tema arvates ei ole eesti ajaloolased tahtnud esitada ega vastata üldisematele filosoofilisemat laadi küsimustele, nagu näiteks sellele, kas eestlaste vastupanu Punaarmeele 1944. aastal ja Jüri Uluotsa otsus toetada Saksa mobilisatsiooni oli vajalik, mõttekas ja eetiline.

Vestlusringis kõneldi peale Eesti Mälu Instituudi ülesannete ka ajaloolaste missioonist laiemalt, kas ja kuidas kasutatakse ajalookirjutust propagandarelvana, samuti puudutati ajalooallikatele juurdepääsu Eestis ja mujal, ajalooõpikute koostamist ning ajaloolase ameti ja tema uurimistöö populariseerimist. Toomas Hiio sõnul peaks ajaloolane olema ideaalis korraga nii arhivaar, ajalookirjutaja kui ka õpetaja ja õpikute autor, ent uurimistöö vahendamiseks ja populariseerimiseks vajavat ajaloolased oma ala asjatundjaid. Lõpuks ei saadud ka selles vestlusringis üle ega ümber teadustöö rahastamise ja publikatsioonide hindamisega seonduvast, mis on küll juba pikki aastaid tekitanud humanitaarteadlaste hulgas nõrdimust ja nurinat, kuid positiivseid muutusi, mis arvestaks valdkonna spetsiifikat, see kaasa toonud ei ole ega ole seda oodata ka lähemas tulevikus.

Kokkuvõttes jäi vestlusringi põhjal mulje, et hoolimata mõningatest murekohtadest on Eesti ajaloo uurimise seis võrdlemisi hea ja tulevik lootusrikas. Mõnevõrra üllatav oli ürituselt lahkuda, kuulmata ühestki ambitsioonikamast väljakutsest ja suuremast eesmärgist, mis Eesti lähiajaloo uurimise vallas lähemas või kaugemas tulevikus tuleks ära teha. Tahaks siiski loota, et meil jätkub ajaloolasi, kes soovivad täita meie lähiajaloo valgeid laike, samuti neid, kes tahavad leida uusi lähenemisnurki ja tõlgendusi sündmuste ja uurimisprobleemide kohta, mille puhul tavatsetakse mõnikord väita, et neid on juba niigi piisavalt käsitletud.